

РОЗДІЛ 3

**АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ
ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ В 1914–1915 РОКАХ
ЯК СКЛАДОВА ІНКОРПОРАЦІЇ КРАЮ
В РОСІЙСЬКУ ДЕРЖАВНУ СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ**

Влітку 1914 р. постріл у Сараєві запустив колесо великої руйнівної сили й у вирі воєнної катастрофи опинилися десятки країн і мільйони людей. У цю величезну криваву баталію, що одержала назву «Перша світова», або «Велика війна», від початку був втягнений, розділений між двома могутніми імперіями-суперниками, український народ.

Війна між Росією та Австро-Угорщиною, що почалася в серпні 1914 р., внесла відповідні зміни й у життя населення Галичини та Буковини, зламала їхній звичний уклад буття, розірвала налагоджені десятиліттями економічні й культурні зв'язки, започаткувала великі міграційні процеси, зруйнувала бачення тодішніх своїх соціально-політичних проблем.

Вступ російських військ у ЗУЗ констатував, що край опинився в руках чужої для його населення влади, управа перейшла до людей з іншими політичними переконаннями, громадянськими прагненнями і культурою. Життя галичан та буковинців переходило тепер в інше русло різноманітних змін їхнього способу перебування, розглядалося під різними ракурсами.

Вже 3 серпня 1914 р. російський імператор Микола II, відповідаючи на вірнопідданську телеграму Карпато-руського визвольного комітету* від 2 серпня 1914 р. із проханням «прийняти змучену багатовіковою лютою міжплемінною неволею Карпатську

* Карпато-руський визвольний комітет утворений в Києві 29 липня 1914 р. галицькими москвофілами. Головою обрано Юліана Яворського, секретарем – Семена Лабенського.

Русь у рідне лоно великої русскої сім'ї та завершити святе історичне посланництво збирання Землі русскої», висловив надію «побачити наших закордонних руських братів, які вільно злилися з Великою Русью»¹.

Велике захоплення в москвофілів викликала відозва від 5 серпня 1914 р. верховного головнокомандувача російської армії великого князя Миколи Миколайовича «До руського народу в Австрії», яка остаточно сформулювала під гаслом «Нехай не буде більше під'яремної Русі!.. Звільнені руські брати! Всім нам знайдеться місце в лоні матері-росії» офіційний політичний курс російської влади щодо інкорпорації Галичини, Буковини й Угорської Русі².

У зв'язку з цим МЗС Росії видало 11 серпня 1914 р. наказ щодо заходів російських воєнних властей у Галичині. У ньому попереджено військових про те, що населення Галичини складають «русские», а виходячи з цього, необхідний особливо гуманний підхід до місцевих жителів, надання їм відповідної допомоги і так прихилити їх «на нашу сторону». Вимагалось припинити діяльність усіх українських організацій, відноситися до них жорстко і непримиренно. Однак військам наказано охороняти їхнє майно³.

Зайнявши у вересні 1914 р. Галичину й остаточно в жовтні 1914 р. Буковину, російські власті, що офіційно стали називати цю територію «зайнятою по праву війни», взяли за організацію управління цього обширного простору.

Варто наголосити, що на 1914 р. територія Східної Галичини становила 54 577 км² із населенням 5 378 600 осіб: 3 415 000 українців, 1 243 370 поляків, 661 490 євреїв і 47 390 німців⁴. До Східної Галичини примикала довга смуга Лемківщини, що тягнулася від Сяноцького повіту вздовж Карпат на захід майже по Татри, займаючи південні частини повітів: Кросно, Ясло, Грибів, Горлиці та Новий Санч. Її поверхня становила близько 1 300 км², а українське населення (за віросповіданням греко-католики) нараховувало 80 000⁵.

¹ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. *Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. за свідченнями сучасників*. 2-ге вид. Львів, 2020. С. 30.

² Там само. С. 30–31.

³ Савченко В. Восточная Галиция в 1914–1915 годах. *Отечественная история*. 2002. № 5. С. 77.

⁴ Кордуба М. Територія і населення України. Відень, 1918. С. 22.

⁵ Карпинець І. Галичина: військова історія 1914–1921. Львів, 2005. С. 11–12.

Етнографічна українська частина Буковини на 1914 р. займала 5 276 км² із населенням 460 400 осіб: 304 100 українців, 2 900 росіян (великоросів), 27 000 поляків, 73 200 євреїв, 21 000 німців та 31 300 волохів (румунів)⁶. Українці заселяли переважно повіті: Вашківці, Вижниця, Заставна, Кіцмань, Серет, більшу частину Чернівецького й половину Радовецького, які розташовані в західній, північній і східній частинах Буковини⁷.

Організація російської влади й управління зайнятими галицько-буковинськими землями реалізовувалися на підставі таких вихідних документів: «Правила про місцевості, оголошені на воєнному стані» (1892) і «Положення про польове управління військами у воєнний час» (1912). Вони склали основу розробленого «Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни», затвердженого 1 вересня 1914 р. верховним головнокомандувачем російської армії великим князем Миколою Миколайовичем⁸. У розробці «Тимчасового положення» активну участь брали генерал-лейтенант граф Георгій Бобринський та головний начальник постачання армії Південно-Західного фронту Олександр Забилін.

Зазначу, що «Тимчасове положення» складалося з п'яти структурних підрозділів: «Загальні положення», «Про військового генерал-губернатора і керованих ним управліннях», «Про губернатора», «Про начальника повіту» та нараховувало 44 статті⁹.

Зайняття російськими військами майже всієї Галичини й Буковини вимагало необхідності з'ясування подальших дій російської політики та діяльності властей. «Найважливішим завданням нашої політики у Східній Галичині та Буковині, – наголошував член Державної Думи Дмитро Чихачов, – повинно бути умиротворення краю, піднесення добробуту російського (українського) населення і об'єднання його з рештою Русі»¹⁰. Тому встановлення нового ад-

⁶ Кордуба М. Територія і населення України. С. 22.

⁷ Карпинець І. Галичина: військова історія 1914–1921. С. 11.

⁸ Патер І. Російська окупація Галичини у 1914–1918 роках. *Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи*. Львів, 2018. С. 38.

⁹ Любченко В. Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині. *Велика війна 1914–1918 рр. і Україна*. Київ, 2013. С. 249.

¹⁰ Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи / упоряд., передм., комент., пер. з рос. мов В. М. Ботушанського. Чернівці, 2014. С. 78.

міністративно-територіального устрою Східної Галичини й Буковини, діяльність російської адміністрації в економічній, політичній та культурній сферах були підпорядковані і мали реалізувати головну мету царизму – злиття цих регіонів з імперією.

Відповідно до зазначених документів, велика перевага в організації та здійсненні управління Галицько-Буковинським краєм відводилася головно військовим владним структурам, власне ставці верховного головнокомандувача, якому фактично підлягали і штаб командувача Південно-Західним фронтом, і військовий генерал-губернатор, призначений керівником російської окупаційної адміністрації. Основним завданням військових було забезпечення безперервного постачання армії всім необхідним і стабільності в тилу. Цивільні імперські управлінські структури, чиї представницькі функції не були унормовані положеннями цих документів, на практиці отримали загалом допоміжний статус¹¹.

Згідно з «Тимчасовим положенням», у Галичині та Буковині ліквідували всі органи австрійської влади і формували владні структури російської адміністрації, до яких входили: воєнний генерал-губернатор, губернатори, градоначальники й начальники повітів. Головним їхнім завданням було сприяти всіма засобами задоволенню потреб армії, полегшувати відносини між військом і місцевим населенням. Безпосередніми обов'язками новоутвореної російської адміністрації вважалися: організація місцевого управління, своєчасне повідомлення населення про вимоги для війська, вчасне збирання податків, забезпечення суворого порядку на місцях, неухильне стеження за виконанням населенням усіх повинностей для потреб армії. За таких умов жителям окупованих країв гарантували громадські свободи, життя, майно, правовий захист, місцеве самоврядування під наглядом російської адміністрації¹².

Чиновники окупаційної адміністрації зобов'язані були контролювати й охороняти казначейства, банки, архіви, склади, казенне майно. Крім того, вони визначали розміри реквізицій, контрибуцій

¹¹ Ільницький І. Нормативні та ідейно-концептуальні основи організації управління західноукраїнськими землями у період першої російської окупації. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2013. Вип. 21. С. 361–362.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 361. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 14.

із населення для потреб армії. Також повинні були дбати про охорону культових споруд, лікувальних закладів, музеїв та історичних пам'яток¹³.

У «Тимчасовому положенні» були визначені повноваження військового генерал-губернатора й управлінь як вищого наглядового органу: керівництва адміністрації, губернаторів та їхніх канцелярій, а також начальників повітів. У документі подано попередній тимчасовий штат губернських і повітових управлінь із річними посадовими окладами чиновників¹⁴.

Згідно з наказом верховного головнокомандувача російської армії від 11 вересня 1914 р., у Галичині та Буковині було утворено тимчасове військово-генерал-губернаторство*, яке охоплювало театр воєнних дій в Австро-Угорщині. Генерал-губернаторство поділялося на губернії, на чолі з губернаторами з відповідним штатом чиновників, які здійснювали тільки функції контролю над діяльністю повітової адміністрації. Не відкидалася можливість збереження громадських і адміністративних установ за умови їхнього підпорядкування російським властям. Губернії, розташовані на окупованих російськими військами територіях Галичини й Буковини, поділялися на повіти, межі яких збігалися з колишнім австрійським адміністративним поділом. Утворення губерній та повітів на території Галичини і Буковини було тісно пов'язане з перебігом воєнних дій. У перші дні російської окупації адміністрація перебувала в руках воєнних властей. Так, після зайняття Львова 3 вересня 1914 р. градоначальником призначено колишнього волинського віцегубернатора 32-річного полковника Сергія Шереметьєва. У менших центрах урядували різні військові чини, зокрема етапні коменданти, які в околицях воєнного терену залишалися й пізніше (наприклад, у Любачеві був такий ще в січні 1915 р.).

¹³ ЦДДАК України. Спр. 21, ч. 2. Арк. 1–24.

¹⁴ Ботушанський В. Російські плани інкорпорації Буковини (1914–1916 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*: зб. наук. праць. Чернівці, 2004. Вип. 229–230. С. 27.

* Повністю поділяю думку істориків Івана Зуляка і Сергія Сегеди щодо назви «Тимчасове військово-генерал-губернаторство Галичини і Буковини» замість «Тимчасове військово-генерал-губернаторство Галичини». Див.: Зуляк І., Сегеда С. Окупаційна політика російської влади в генерал-губернаторстві Галичини в 1914 р. (на прикладі Тернопільської губернії). *Український історичний журнал*. 2022. № 1. С. 50–51.

Сергій Шереметьєв під час короткого правління видав наказ висити на ратуші Львова замість австрійського російський прапор, середньоевропейський час замінив на петроградський, встановив комендантську годину, посилив режим прописки в готелях, в обіг запровадив російські рублі (1 крона – 30 копійок). Порушників громадського порядку, грабіжників і злодіїв карали згідно із законами воєнного часу. Тільки у вересні 1914 р. у Львові військовий суд оголосив та виконав 27 смертних вироків злодіям і грабіжникам¹⁵. У дрібних кримінальних справах, згідно з розпорядженням російської влади від 11 вересня 1914 р., діяли суди за австрійськими законами, але вирoki виносили від імені царя¹⁶.

Щодо поляків, то С. Шереметьєв їх не виділяв, але й не застосовував якихось різких обмежень чи репресій. За його згодою у Львові відкрито польські народні школи і кілька приватних.

Українцям, особливо інтелігенції, від початку влада дала зрозуміти, що вони не можуть розраховувати на толерантність, це означало, що для російського уряду українці, в принципі, не існували, що й підтвердив Сергій Шереметьєв візитом до архієпископів: римо-католицького Юзефа Більчевського і вірменського Йосифа Теодоровича, при цьому не згадавши митрополита Андрея Шептицького – представника українців¹⁷. Щоправда, він прийняв представників українських економічних і культурних товариств – Володимира Шухевича, о. Йосифа Боцяна, Володимира Охримовича, Степана Федака – із проханням дозволити товариствам продовжувати винятково економічну й культурну працю, використовуючи загальнолюдську місію, а також видавати свої «обіжники, розпорядження в мові для того населення (українців) зрозумілій»¹⁸. У відповідь на це С. Шереметьєв заявив, що справа товариств тепер не на часі, а щодо мови, то він знає, що є тільки «один русский язык» і

¹⁵ Мазур О., Патер І. Перша світова війна. *Історія Львова*: у 3 т. Львів, 2007. Т. 2: 1772–1918. С. 507.

¹⁶ Cybichowski Z. Die Besetzung Lembergs im Kriege 1914–1915. E. m. S. 147.

¹⁷ Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny 1914–1915. Warszawa, 2004. S. 366.

¹⁸ Український інтелігент в окупованому росіянами Львові. Зі щоденника Володимира Шухевича за осінь 1914 року. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/chitanka/rosiiska-okupatsiia-lvova-zi-shchodennika-volodimira-shukhevi-cha-za-osin-1914-roku-chastina-2/>

велів їм «радоваться, что воссоединятся с великой Россией»¹⁹. Втім, повівся з українською депутацією зухвало і грубо²⁰.

Проти євреїв С. Шереметьєв не чинив репресій, але за умови, що вони мають «відповідно» поводитися. На зустрічі з єврейськими представниками – Філіпом Шляйхером, Якубом Діамантом, Германом Рабнером, рабином Ар'є Лейб Брауде і професором Бернардом Гауснером – він заявив, що не робитиме різниці між євреями та християнами, зберігатиме повну справедливість і цінуватиме право мешканців. Проте від них вимагав: 1) не переховувати вояків-євреїв, а видавати владі кожного втікача; 2) не допускати пошкодження телефонного обладнання на своїх ділянках; 3) не збиратися на вулицях та не вступати в розмови зі солдатами; 4) не розповсюджувати ніяких слухів і фальшивої інформації. За невиконання цих вимог пригрозив покараннями відповідно до воєнного часу. Ці вимоги рабини оголосили в синагогах²¹.

До Львова 18 вересня 1914 р. прибув воєнний генерал-губернатор граф Георгій Бобрінський, який фактично підпорядковувався верховному головнокомандувачеві великому князю Миколі Миколайовичу за посередництвом його начальника штабу Миколи Янушкевича, що практично оформило коло управлінської системи російської адміністрації на окупованих галицько-буковинських землях²². Георгій Бобрінський як тимчасовий військовий генерал-губернатор був основною фігурою в російській окупаційній адміністрації та мав поєднувати управління військовою і цивільною сферами, але, по суті, його повноваження зводилися лише до виконавчої ролі. Однак щодо населення окупованих територій та військових чинів тилових служб розпорядження і накази генерал-губернатора в політичній, економічній, освітній, судовій, поліцейській, жандармській сферах були обов'язковими для виконання. Так, генерал-губернатор мусів забезпечувати солдатів російської армії продовольством, за необхідності займатися їхнім розквартируванням, здійснювати контроль за діяльністю поліцейського апарату, мати облік, проводити збір податків, санітарні заходи, вести

¹⁹ До історії Галицької Руїни (матеріал К. Паньківського). *Наше минуле*. 1918. Ч. 1. С. 64.

²⁰ Janusz B. 239 dni. Lwów, 1916. S. 122–123.

²¹ Ibid. S. 70–71.

²² ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 5–9.

реєстр збитків місцевого населення, контролювати в'їзд/виїзд людей у межах зайнятої території²³.

Щодо новопризначеного генерал-губернатора Олексій Брусілов у спогадах зазначав: «Я його знав давно, як людину дуже коректну, безумовно чесну, але як такого, який все своє життя по суті ніякою справою не займався і, зрозуміло, ніякого адміністративного досвіду не мав і не міг мати. В молодості служив у лейб-гусарському полку, а потім майже весь час нічим не займався, інколи виконуючи різні тимчасові доручення. З Галичиною він, безумовно, не був знайомий, і потрібно думати, що більшість помилок, згодом здійснені ним у Львові, виникли від недосвідченості та відсутності знання краю»²⁴. Генерал-губернатор мав помічника (генерал-майора Андрія Половцова), канцелярію штабу (начальник – генерал-майор Костянтин Новогробельський, бухгалтер канцелярії – Євген Кичин). Военним цензором у вересні 1914 р. був Філіп Свистун, потім – капітан Микола Наркевич, від жовтня 1914 р. – ротмістр Сушков, корнет Сухотин, колезький асесор* Могила і д-р Іван Завадовський, супент (помічник учителя) гімназії. Від відповідних російських міністерств були призначені спеціальні представники: для шкільництва – член Державної Думи Дмитро Чихачов; торгівлі – колишній службовець Міністерства торгівлі у Відні А. Остроградський; судівництва – прокурор Варшавської палати Олександр Гессе. У Генерал-губернаторстві працював значний штат офіцерів і чиновників з особливих доручень, серед яких були москвофіли Маріян Глушкевич та Семен Лабенський. Останній очолював філію Петербурзького агентства при военній цензурі, яка мала подвійне підпорядкування по адміністративній та військовій лініях²⁵.

Львів отримав градоначальника, яким спочатку став генерал-майор Мільх Ейхе, а в середині жовтня його змінив полковник Олексій Скаллон, що перед тим був поліцмейстером у Києві та Мінську. Помічником градоначальника призначено капітана Яцевича, секретарем – Федора Гурського, управителем канцелярії – надзвичайного радника Миколу Бушева²⁶.

²³ Там само. Спр. 85. Арк. 8; Спр. 86. Арк. 3; Спр. 87. Арк. 5.

²⁴ Брусілов А. Мои воспоминания. Москва, 1946. С. 96–97.

* У дореволюційній Росії цивільний чин.

²⁵ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 32–33.

²⁶ Там само.

«Перед нашою адміністрацією в Галичині, – писав у доповідній записці від 16 вересня 1914 р. віцедиректор дипломатичної канцелярії при Ставці Базілі верховному головнокомандувачу російськими військами великому князю Миколі Миколайовичу, – поставлені надзвичайно високі та важкі завдання. Обстановка, в якій прийдеться працювати надзвичайно складна. Австрійська адміністрація, якою б вона не була упередженою і несправедливою, представляла собою дуже вдосконалену машину. Російська влада, яка постає на її місці, не повинна їй поступатися якісно. Виходячи з цих причин, здалося б необхідним управління цим краєм, який покликаний стати корінною частиною Росії, поставити на відповідну висоту і зробити це потрібно з самого початку»²⁷.

Тому 11 вересня 1914 р. одночасно з утворенням у Галичині та Буковині Генерал-губернаторства київському, подільському та волинському генерал-губернатору Федорові Трепову було дане розпорядження підібрати на посади 8 начальників повітів, 50 стражників і 10 урядників; чернігівському та полтавському губернаторам – про підбір відповідно 8 і 2 кандидатур на посади начальників повітів²⁸.

Крім того, верховний головнокомандувач 1 вересня 1914 р. затвердив тимчасовий штат повітового управління російської адміністрації в окупованих областях. До нього входили: начальник повіту – 1 особа, помічник начальника з господарської частини – 1, помічник начальника з поліцейської частини – 1, секретар – 1, перекладач – 1, діловод – 2, помічник діловода – 2, писар вищого окладу – 2, писар середнього окладу – 2, урядники – 5, стражники – 25, всього – 43 особи²⁹.

Генерал-губернаторство в адміністративному порядку поділялося на 4 губернії: Львівську, Галицьку, Перемишльську та Чернівецьку; згодом замість Галицької утворено Тернопільську. Зазначу, що губернатори не мали віцегубернаторів і губернських управ, проте в них були свої канцелярії³⁰.

²⁷ Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств. 1878–1917. Серия 3: 1914–1917. Москва; Ленинград, 1935. Т. 6. Ч. 1. С. 13.

²⁸ Любченко В. Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині. С. 249.

²⁹ Буковина в роки Першої світової війни... С. 33.

³⁰ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 32; Весь адміністративний поділ Галичини головно взято із названої книги І. Петровича [І. Крип'якевича].

Львівську губернію очолював Михайло Мельников, дійсний статський радник, колишній волинський губернатор. До управління губернії входили: офіцер штабу для доручень граф Альберт Елліс, чиновник для спеціальних доручень Яків де Бальмен, управитель канцелярії колезький асесор В. Вітковський, помічник управителя канцелярії колезький секретар Б. Сенегуб, лікарський інспектор Н. Геменовський, ветеринарний інспектор Н. Туров³¹.

До складу Львівської губернії входило 15 повітів:

1) Львівський (начальник – спочатку граф Павло Ламбсдорф-Галаган, а від березня 1915 р. – камер-юнкер Борис Євреїнов, помічники: Цветкович і д-р Михайло Сохоцький, член Народної Ради Галицької Русі);

2) Бродівський (начальник – К. Кульбицький, помічники: спочатку – Проценко і Карлюєв, потім – Н. Гульденбалк де Гійдль);

3) Бібрський (начальник – князь Лобко-Лобановський (корінний москаль) із двома помічниками – Павловським і Матвієвим – одразу взявся до нищення українства. Маючи в руках список усіх інтелігентів-українців, який доставили їм москвофіли, «викликали до себе на протоколи окремих інтелігентів і, вилаївши ціле українство, грозили кожному ссилкою в Сибір, коли далі буде держатися “мазепинскаво” руху»³²;

4) Городоцький (начальник – Госочинський, потім – Д. Яновський, помічники: спершу – Желеховський і Яремін, потім – І. Вергун);

5) Долинський (начальник – Н. Любченко, помічники: І. Желізинський і Я. Рудьо);

6) Дрогобицький (начальник – Рапота, згодом – капітан А. Тилло, помічники: Печковський і Красницький);

7) Жидачівський (начальник – Євстафієв, помічники: Мошинський і Петров);

8) Жовківський (начальник – П. Зубов, помічники: Кониський і Мураневич проводили «арешти українців, зокрема о. В. Гоцького з Колоденця, опісля вивезеного на Сибір, о. Алексевича з Бячич, о. К. Грушкевича з Куликова, учителя з Боянця, академіка (студента) Струницького з Желдця, міщанина С. Порождька з Куликова, селян Босака і Родя з Мервич й багато видніших селян-українців із

³¹ Там само. С. 34.

³² Бобреччина під час і після наїзду. *Діло*. 1916. 18 січня.

Бутин та інших громад, котрі брали участь в українських організаціях. Арештуваннями кермував москвофільський й академік (студент) Лозинський з Куликова, котрий в часі наїзду був толмачем (перекладачем) при уїзнім начальстві в Жовкі, а згодом втік з росіянами. Жовківські арешти були все переповнені українцями, так що бували дні, коли арештанти не мали, де сісти»³³);

9) Золочівський (начальник – Комаревич, помічники: Мінаєв і Берегун. «Начальник повіту Комаревич, – повідомляв часопис “Діло”, – стягнув зі своїх “парохіян” близько 70 тис. рублів»³⁴). Це були «грошеві урядові кари», які накладалися на заможніших жидів і мазепинців. Тих, хто чинив опір, били нагайками або визнавали політично «неблагонадьожними» і висилали цілком легально на Сибір. Зрозуміло, що з тих грошових стягнень «казна не виділа і зламаной копійки»³⁵);

10) Кам'яно-Струмилівський (начальник – Корочанський, помічники: Нефедов і Максимчук);

11) Перемишлянський (начальник – Поляков, помічники: Яковлев і Марковський);

12) Рогатинський (начальник – Богуш, помічники: Садовський і Погребний, від квітня 1915 р. О. Котомкин);

13) Рава-Руський (начальник – Голубев, «р'яний москаль, який українцям дався добре взнаки». У кінці вересня 1916 р. на повітових зборах війтів і громадських писарів він виголосив антиукраїнську промову, кажучи, що «Україна вже пропала, а хто посмів би далі бути “мазепинцем”, того арештує і вишле в Сибір». «Нема ніякої України, – говорив Голубев, – є тільки непобідима Росія, яка в Галичині остане на все». Як закінчилося його «пророцтво», – відомо. Його помічником у поліційних справах був Корольов – «москаль, що говорив по-українськи і відносився до них доволі добре»; другим помічником у господарських справах був Зінченко, «свідомий українець з Полтавщини, котрий зі сторонами говорив по-українськи, незвичайно інтересувався нашими (галицькими) справами і, де міг, помагав українцям»³⁶);

³³ Жовківщина під час і після наїзду. *Діло*. 1916. 30–31 січня.

³⁴ Там само.

³⁵ З переживань першого наїзду. *Діло*. 1915. 10 вересня.

³⁶ Рава-Руська. Московський наїзд і московська управа в повіті. *Свобода*. 1915. 20 листопада.

14) Стрийський (начальник – Андреев, помічники: Минко і Бублей, а з березня 1915 р. О. Богдановський).

Принагідно зазначу, що у Стрию, після зайняття його 8 вересня 1914 р. донськими козаками, російської адміністрації не встановлено. Тоді Стрийщина перебувала під «козацьким присудом», тобто під владою 2-ї бригади Кубанського козачого війська, до складу якої входили два «чорноморські полки»: 2-й Уманський і 2-й Полтавський. Ці козацькі частини, вояки яких визначалися високою українською національною свідомістю, були розташовані на Стрийщині для охорони тилу 3-ї російської армії генерала Радко-Дмитрієва, яка наступала на Перемишль і пробула тут аж до австрійського наступу у другій половині жовтня 1914 р. (австрійці зайняли Стрий 21 жовтня). Коли російські війська знову зайняли Стрийщину, сюди замість кубанських прибули російськомовні оренбурзькі козаки, а згодом – «Дика дивізія». Тільки після того у Стрию почала діяти російська адміністрація на чолі з поліцмейстером із Бердянська А. Андреевим і його заступником капітаном жандармерії С. Гавриленком³⁷.

15) Сокальський (начальник – М. Дзецюк, «з роду українець, котрий до українців не відносився ворожо і оставив їх в спокою. Так само не відносився ворожо до українців командант етапової команди капітан Горіцин, рівно ж українець»³⁸. «Сим двом людям, – зазначало “Діло”, – треба завдячити, що росіяни наших людей не переслідували»³⁹. Проте дошкуляли українцям помічники повітового начальника, корінні москалі, беручи від місцевого населення хабарі. Війтів по селах російські власті залишили тих самих, що були перед війною, однак по містах з управи повиганяли жидів і віддали керівництво в руки міщан. У Сокалі, наприклад, порядкувала родина Караванів⁴⁰).

Тернопільську губернію очолював статський радник Іван Чарторижський. У штаті були: оберофіцер від 15 березня 1915 р. – поручник Георгій Юров, перекладач і молодший чиновник з особливих

³⁷ Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини / ред.: І. Пеленська, К. Баб'як. Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990. Т. 1. С. 143–144.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Сокальщина і російський наїзд. *Діло*. 1916. 11 січня.

доручень – адвокат Юліан Сьокало, управитель губернської канцелярії – Петров, помічник – Куцериб.

Губернія складалася з 16 повітів*:

1) Тернопільського (начальник – Доброгорський, помічник – Козакевич, перекладач і радник – З. Лукавецький (член місцевого суду), помічники секретаря: Герман і Мушастий);

2) Бережанського (начальник – Улянов, помічник – Артимишин. Росіяни, а зокрема начальник Улянов, дали відчуття українцям своє панування. Закрили передовсім українські товариства. «Прийшли однак тяжкі часи, гіркі та чорні чотири тижні безправства, насильства та розбою, – відзначав часопис “Українське слово”, – котрі уряжували собі охрону, на чолі якої стояв змосковичений черкес князь Ерістов. Вивезено в глибину росії кількадесят осіб з інтелігенції та міщан, між ними судового радника Івана Масляка, гімназійних професорів Бобика і Ковальського»⁴¹. Лють москалів на бережанських українців виливалася ще й тому, що всі їхні заходи щодо поширення православ'я не мали ніяких успіхів. У березні 1915 р. російські жандарми заарештували і вивезли вглиб Росії посла від Бережанщини до австрійського парламенту Тимофія Старуха разом із сином, студентом права⁴²);

3) Борщівського (начальник – Параделов, застрілився. Після нього був Бондарук, який, підбурюваний москвофілами, «всю злість свою виливав на війтах ріжними лайками російськими та викриками: “Ви – сволоч австрійська, Ви – мазепинці, я Вас вивішаю, я Вас на Сибір і т. д.”. Поліція і жандармерія за його панування “гуляла” безкарно по повіті і знущалася над народом»⁴³. Помічник – Туриков);

4) Богородчанського (начальник – Шевелев, помічники: Зеленцев і Олексій Кулицький, від березня 1915 р. – Михайло Єрмалін і Сергій Часин, перекладач – інженер В. Могильницький);

5) Бучацького (начальник – невідомо, помічники: Мединський і Фідлер);

* Деякі сучасні дослідники історії Тернопільщини (Іван Зуляк та Сергій Сегеда) вважають, що повітів було 15. Думаю, що такий скрупульозний історик, як Іван Крип'якевич мав на те, очевидно, підстави й документи щодо віднесення Турківського повіту до Тернопільської губернії.

⁴¹ З освобождених Бережан. *Українське слово*. 1915. 18 вересня.

⁴² Зруйнований повіт: Бережанщина по відході росіян. *Діло*. 1915. 31 жовтня.

⁴³ Три роки російського панування в Борщівському повіті. *Діло*. 1917. 20–21 листопада.

6) Гусятинського (начальник – Євген Касдорф, від травня 1915 р. – Олександр Тугаринов, помічник – Бернасовський, помічники-москвофіли: суддя Д. Козоровський і Кунанець, від березня 1915 р. – А. Стефанієв);

7) Заліщицького (начальник – Сенокосов, помічники: Масловський і Янкевич, від березня 1915 р. – Тихон Проценко);

8) Збаразький (начальник – Конашевич, помічник – Колесников, перекладач – М. Цебринський);

9) Калуського (начальник – І. Балицький (колишній помічник поліцмейстера з Бердичева), помічники: «тактовний великорос» Кельбедін та хвалькуватий «хахол» Когутівський, який своїми витівками надокучив начальникові і той поставив його «як свою експозитуру» в містечко й повітовий суд Войнилів. У повідомленні «З Калуша» зазначено: «Скликавши вїттів на сесію, заявив начальник повіту, що “русскому оружию повелось, вся країна переходить під владу росії”. Слідувала коротка увага, що «правительство не буде піддержувати українців-мазепинців, які у вас вивелись, так тому яких 10, ні! – яких 15 років; пам’ятайте, що ви “русіні”, що інтерес ваш держати з росією»⁴⁴);

10) Підгаєцького (начальник – Матвієнко, помічник – Славинський);

11) Скалатського (начальник – І. Студенецький, помічник – Камінський);

12) Станіславівського (начальник – А. Гавинський, який оголосив про обов’язкове здійснення 21 жовтня 1914 р. богослужінь у місцевих церквах на честь російського імператора Миколи II⁴⁵. Помічники: Янкевич і Ю. Ковальський, перекладач – д-р Адріян Копистянський, помічник секретаря – В. Хорошак);

13) Терехівського (начальник – Манастирський, помічники: Олійников і місцевий москвофіл Курдидик);

14) Товмацького (начальник – Трунов, помічники: Гимченко і Баков, від березня 1915 р. – Мирон Копертинський);

15) Турківського (начальник – О. Яворський, помічники – даних немає);

⁴⁴ З Калуша. *Українське слово*. 1915. 3 вересня.

⁴⁵ Адамович С. Станіславів у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.). URL: <http://lib.pu.if.ua:8080/handle/123456789/6127?locale=uk>

16) Чортківського (начальник – Витович, помічники: Вульман і місцеві русофіли – Сосенко і Павлюк).

Чернівецьку губернію очолив Сергій Євреїнов, колишній віце-губернатор Бессарабської губернії, колезький радник. Він 14 вересня 1914 р. перебрав від генерал-майора Навроцького, який був комендантом Чернівців, цивільні справи. На зустрічі із представниками міської влади Чернівців – бургомістром Соломоном Вайсельбергером, віцебургомістрами М. Барлеоном і Доріаном Поповичем та ін. – Сергій Євреїнов запевнив у невтручанні в міські справи, натомість розпочав переслідування діячів українського руху. У цьому окупаційній владі велику послугу надавали запеклі вороги українства на Буковині – москвофіли, зокрема брати Алексей і Георгій Геровські⁴⁶.

Вже 1 жовтня 1914 р. військовий генерал-губернатор граф Г. Бобрінський надіслав С. Євреїнову як допомогу 20 тис. руб., із яких пропонував 10 тис. виділити на забезпечення чинів губернії підйомними та грошовою допомогою, належною у военний час; 5 тис. – на видачу їм же оплати, відповідно до штатів, затверджених верховним головнокомандувачем⁴⁷.

Щодо адміністративно-територіального поділу краю Г. Бобрінський пропонував залишити таким же, тобто за австрійським поділом, з об'єднанням деяких повітів. Проте повітів – Радівці, Сучава, Гурагумора, Кимпулунг, які, можливо, могли відійти до Румунії, він радив поки що не займати адміністративно до отримання з цього приводу відповідних інструкцій⁴⁸.

Згідно з цими вказівками, зайняті росіянами райони губернії, ділилися на такі повіти: 1) Чернівецький з об'єднаним Серетським; 2) Вашковецький; 3) Вижницький; 4) Заставнівський; 5) Кіцманський; 6) Радівецький; 7) Сторожинецький. До складу Чернівецької губернії входили також 6 галицьких повітів: Городенківський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський з об'єднаним Делятинським, Печеніжинський і Снятинський.

Незважаючи на те, що військовий генерал-губернатор клопався перед відповідними вищими органами про надіслання до Чернівецької губернії згідно зі штатним розписом 10 повітових

⁴⁶ Заполовський В. Чернівці в обіймах Першої світової війни. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n56texts/zapolovskyj1.htm>

⁴⁷ Буковина в роки Першої світової війни... С. 45.

⁴⁸ Там само.

начальників, 20 їхніх помічників, 50 урядників і 200 стражників у доповнення до тих 50, що вже були в розпорядженні губернатора, С. Євреїнов не зміг одразу належно організувати владу в повітах, не маючи достатньої кількості вишколених службовців⁴⁹.

Власне, ця обставина змусила С. Євреїнова всю увагу зосередити на урядуванні в Чернівцях. Він призначив нового бурмістра – адвоката д-ра Боканча⁵⁰. Крім того, перебування в межах новоствореної губернії австрійських патрулів і постійні переміщення російських військ не давали змоги губернаторові планомірно її обстежувати. Сергій Євреїнов, за його ж визнанням, діяв на «свій страх і ризик», але винятково в душі політичного курсу російської окупаційної влади. Він чітко наголошував, що «російська влада міцно утвердилася в краю і вона зуміє підтримати своїх друзів та справитися з ворогами»⁵¹.

Варто зазначити, що 20 жовтня 1914 р. росіяни покинули Чернівці, а керівництво губернії евакуювалося до Тернополя. У Чернівцях австрійці відразу ж сформували міську управу. Тимчасовим міським командантом став жандармський ротмістр Яськевич, а членом міської управи – колишній віцебургмістр Д. Попович (румун), членами громадської ради: д-р Норст (німець), Кампельмахер (єврей), крайовий шкільний інспектор Антон Клим (українець), радник громадської ради Коритинський (поляк). Доти Яськевич здійснив уже 100 арештів⁵². 27 листопада 1914 р. росіяни вдруге оволоділи Чернівцями й урядували в місті до 17 лютого 1915 р., коли здали його без опору, пограбувавши перед відступом. Вся російська управа вдруге виїхала до Тернополя⁵³.

Тільки в середині червня 1915 р. у результаті наступу австро-угорські війська спромоглися вийти в буковинсько-бессарабське прикордоння, де аж до літа 1916 р. встановилася смуга фронту, і тим самим російська загроза для Чернівців тимчасово минула.

Із здобуттям Перемишля і прилеглих до нього територій у березні 1915 р. була утворена четверта галицька губернія – Перемишльська, а Перемишль став її центром. Зі створенням цієї губернії російські власті розглядали питання встановлення повного

⁴⁹ Там само; Заповловський В. Чернівці в обіймах Першої світової війни...

⁵⁰ Буковина в роки Першої світової війни... С. 53.

⁵¹ Заповловський В. Чернівці в обіймах Першої світової війни...

⁵² Буковина в роки Першої світової війни... С. 53.

⁵³ Любченко В. Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині. С. 250; Заповловський В. Чернівці в обіймах Першої світової війни...

контролю над Східною Галичиною як доконаний факт. Варто зазначити, що деякий час її управління перебувало у Ярославі. Це засвідчила телеграма Чернівецького губернатора С. Євреїнова, тимчасово призначеного виконувачем обов'язків Перемишльського губернатора, від 3 квітня 1915 р. до воєнного генерал-губернатора Г. Бобрінського. У ній він повідомляв, що 2 квітня 1915 р. прибув до Ярослава і приступив до управління губернією, а також про призначення начальників повітів і вимагав усі рапорти, донесення та службове листування подавати до губернського управління⁵⁴.

До складу Перемишльської губернії входило 14 повітів, із них 8 суто українських:

1) Перемишльський (начальник – Михайло Киряков, перекладач – А. Пілат, секретар – Л. Галафре, писар – Н. Булат, із квітня 1915 р. – С. Изманов);

2) Добромильський (начальник – невідомо, секретар – М. Степанов, помічник секретаря – М. Мельниченко);

3) Мостиський – центр Судова Вишня (начальник – Михайло Киряков, помічник – М. Попов, секретар – Л. Галафре, писарі: Н. Булат і С. Изманов);

4) Самбірський (начальник – В. Красовський. «Він, – зазначав письменник Андрій Чайковський, – був якимось чиновником земства на Волині, мав бути скінченим правником, а властиво він скінченим лайдаком з роду тих, яких має росія на запас пускати їх на каламутну воду... Красовський відразу оточив себе кацапською сволочею, слухав її підшептів, у них лише засягав відомості і робив те, що вони йому порадили, чого він радо слухав, бо з такого гешефту капнула і йому копійка. Красовський оголошує публічно до 1 000 рублів за видання шпіона в користь Австрії»⁵⁵. Помічник – Г. Павликов, перекладач – о. Ільницький);

5) Старосамбірський (начальник – князь Костянтин Гагарін, який «таки відразу заявив, що “руських” буде любити, поляків шанувати, євреїв бити, а мазепинців у Сибір вивозити»⁵⁶);

⁵⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 645. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1–2.

⁵⁵ Чайковський А. Вісім місяців під медвежою лабою. *Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. в свідченнях сучасників / упоряд. передм. В. Семенів.* Львів: Апріорі, 2018. С. 234–247.

⁵⁶ Діло. 1915. 18–20 жовтня.

6) Чесанівський – центр м. Любачів (начальник – невідомо, перекладач – М. Міцінський, секретар – А. Токмачев);

7) Яворівський (начальник – князь Урусов);

8) Ярославський (начальник – статський радник, провідник дворянства Семен Коморний, помічник – Я. Ступницький).

До складу Перемишльської губернії входило шість змішаних повітів, у яких населення було винятково польське, із двома–трьома гмінами українського⁵⁷, що територіально належали до Західної Галичини:

1) Кольбушівський (начальник – М. Дехтярев, який арештував як заручників п'ятьох євреїв у Кольбушеві та двох – у містечку Ранижеві і здав у розпорядження командирові етапу цього містечка. Мешканцям цих міст оголошено, що в разі вступу австрійського війська за кожного страченого ними мешканця, запідозреного у співчутті до росіян, буде скарано двох заручників⁵⁸);

2) Ланцутський (начальник – П. Зогубин, помічники: О. Кулицький, С. Гунько, С. Часин, перекладач – Р. Витвицький);

3) Нисківський (населення винятково польське, дві–три гміни – «руссские», тобто українські, зазначено в доволі детальній інформації Перемишльському губернаторові на початку 1915 р. про кількість і склад населення за повітами, а також про земельні угіддя⁵⁹);

4) Переворський (начальник – ротмістр І. Гартонг, секретар – В. Кравченко, писар – В. Тяжелов, перекладач – Н. Скоблик);

5) Ряшівський (начальник – барон Юрій Мейендорф, помічники: С. Рубашкін і С. Красовський, перекладач – Л. Дейницький);

6) Тарнобжеський (начальник – невідомо, помічник – Садовський; населення винятково польське⁶⁰).

Варто зазначити, що спочатку у проєктованій Перемишльській губернії мав функціювати Ліський повіт, навіть був уже призначений його штат (начальник – Ю. Давидов, згодом його замінив прапорщик Нестеренко, помічник – С. Саблін, секретар – Б. Барабашов, писарі: І. Розанов і Р. Пашинський)⁶¹. Однак уже при остаточному формуванні повітів Перемишльської губернії замість

⁵⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 645. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 1–2.

⁵⁸ Там само. Спр. 31. Арк. 87.

⁵⁹ Там само. Спр. 15. Арк. 1–2.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 35.

Ліського повіту, який відійшов до Лемківщини, був утворений Нисківський, про що свідчить статистична інформація щодо земельних угідь, кількості й національного складу населення повітів, подана новопризначеному губернаторові С. Євреїнову⁶².

Зрозуміло, що входження цих шести повітів до Перемишльської губернії не подобалося польським русофільським колам, які й без того не зовсім були задоволені польською політикою російських властей у Галичині, сподіваючись на надання їм більших прав і привілеїв в управлінні краєм. За даними російської жандармерії, у Галичині прагнення польських діячів показати себе корисними для Росії «навряд чи треба враховувати як дійсне спрямування» польської суспільності, оскільки факти «вказують па легку зміну почуттів» поляків, що підтвердилося при відступі російських військ із Галичини в 1915 р.⁶³.

У Західній Галичині повинно бути утворено дві польські губернії – Тарнівську і Краківську, які згодом передбачалося приєднати до Царства Польського. Перемишльська мала охоплювати найзахідніший рубіж «русского племени», охоплюючи й Лемківщину.

Варто зацентувати, що напередодні війни *staroruska* Лемківщина з великим запалом чекала, коли прийдуть «браття» визволяти її з «мазепинсько-австрійської неволі». З вибухом війни Лемківщина стала тереном шестимісячних кривавих битв – стільки господарили москалі в лемків. Як не дивно, саме війна з москалями підняла національну свідомість лемків. «Ніяка сила, – писав часопис “Діло”, – не зміла викоренити на Лемківщині москвофільства, аж на диво, доконав сього сам цар, за посередництвом свого розбишацького війська. На Лемківщині вигас нараз слід москвофільства. Найбільші прихильники Юрчакевичів, Колдрів, Вислоцьких та Сандовичів стали тепер їх смертельними противниками. Тепер тільки пізнав лемко велику правду, хто він»⁶⁴.

Під час російської окупації в адміністративному порядку Лемківщина поділялася на повіти: Новосандецький, Грибівський, Ясельський, Кроснянський, Сяноцький і Ліський. Найбільше під

⁶² ЦДІАЛ України. Ф. 645. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 1–2.

⁶³ Галиция. Временный военный генерал-губернатор. Отчет временного военного губернатора Галиции по управлению краем с 1-го сентября 1914 года по 1-е июля 1915 года. Приложение 6. Киев, 1916. С. 8.

⁶⁴ Лемківщина по прогнанню ворога. *Діло*. 1915. 12 червня.

час російського наїзду потерпіли гірські частини, заселені винятково лемками⁶⁵.

В адміністративно-територіальному плані, крім утворених губерній та повітів, було організовано також управи, головами яких здебільша призначено москвофілів, у таких містах: Броди – міський голова Н. Кушпета, члени міської управи: Михайло Микулин, Густав Лонкевич, Іван Мельничук, Микола Сужинський; Городок – Василь Качмарський, управитель школи на львівським передмістю; Золочів – М. Лонжинський, члени управи: А. Шуль, Яків Жиборовський, Ю. Труш, Я. Барановський; Зборів – Валентин Янушкевич, члени управи: Т. Янишевський, С. Кузь, Йосип Кузів, Григорій Дідик; Жовква – Степан Козицький, члени управи: Йосип Грунер, д-р Сильвестр Дрималик, Генріх Гідліх і Франц Юліковський, секретар – Казимир Торжанський; Перемишляни – Іван Трофим'як, член управи – С. Доморацький; Кам'янка Струмилова – Н. Залуга; Сокаль – Ян Ярмулович, члени управи: Т. Демчук, Н. Караван, Антін Караван і П. Тимошек; Самбір – Фатіанов; Белз – Н. Старко; Станіславів – Леонід Левкович; Перемишль – Маріан Глушкевич⁶⁶, а комендантом фортеці призначено Леоніда Артамонова, невдовзі його замінив Сергій Дельвіг (згодом – майбутній генерал армії УНР)⁶⁷.

У Тернополі бурмістром під час російського панування громадська рада обрала українця Януша Корчака, у Бережанах бурмістром був призначений адвокат М. Боровський⁶⁸. У м. Комарному бурмістром москалі призначили адвоката П., який вірно їм служив, потім забрав громадські гроші та втік із москалями⁶⁹.

У Старому Самборі під час російської інвазії градоначальник Замчалов пропонував одному українцеві прийняти головування міста, однак той відмовився. У зв'язку з цим, Замчалов іменував адвоката-поляка. Новий комендант Старого Самбора Савурський зняв із посади попереднього бурмістра, призначивши нового, також поляка⁷⁰.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 35.

⁶⁷ Петрій І. Перемишль – галицька твердиня. *Галичина: історія, політика, культура. Перша світова війна*. Львів; Тернопіль, 2016. С. 242.

⁶⁸ Українське слово. 1915. 18 вересня; Діло. 1917. 20–21 листопада.

⁶⁹ Діло. 1915. 12 листопада.

⁷⁰ Діло. 1915. 18–20 жовтня.

Після створення на окупованих західноукраїнських територіях воєнного Генерал-губернаторства і губерній сформувалася схема управління краями. Воєнне управління залишилося в руках військових, а цивільне – у віданні воєнного генерал-губернатора та губернаторів. Хоч цивільне управління Галичиною залишалося в руках військових властей, які із просуванням війська вглиб Австро-Угорщини все менше контролювали життя краю, проте рішення багатьох злободенних питань залишалося місцевої адміністрації. Тому посилення цієї гілки влади і, особливо поліції, ставали кінцевою проблемою. Для того призначення на посади замість австрійських чиновників представників російської адміністрації проводилося відразу після утворення Генерал-губернаторства. У згаданій доповідній записці Базілі наголошував «Було би надзвичайно бажаним, щоб на ці посади залучалися особи освічені та незалежні щодо свого особистого становища, на зразок наших предводителів дворянства і кращих місцевих діячів»⁷¹. Окрім того, повітовим начальникам потрібно дати на допомогу достатньо персоналу.

Зазначу, що на чолі повітів було поставлено з російської знаті повітових начальників і їхніх заступників, на чолі міст – градоначальників, сільських громад – вїтів (старост). Такі призначення відбулися, зокрема у Львівській та Перемишльській губерніях, де начальниками повітів було призначено російських дворян і чиновників⁷².

Потрібно зазначити, що вже за місяць після обійняття посади Г. Бобрінським у Львові відкрилося тимчасове жандармське управління при Генерал-губернаторстві. Його діяльність визначав «Приказ о ведомственной компетенции» від 24 грудня 1914 р. У ньому, зокрема, наголошено, що в обов'язки російських жандармів, покликаних на службу в Галичину й Буковину, входить «вивчення впливу війни на підвласну тепер нашому імператорові територію, визначити міру зруйнувань від бойових дій, повідомляти урядові про наявність місць, які вцілили від знищення»⁷³. Крім того, вони

⁷¹ Международные отношения в эпоху империализма... Серия 3: 1914–1917. Т. 6. Ч. 1. С. 13.

⁷² Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 34; ЦДІАЛ України. Ф. 645. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 3–4; Спр. 118. Арк. 1.

⁷³ Там само.

повинні були розібратися в різних видах занять місцевого населення і скласти загальну картину щодо економічного потенціалу окремих регіонів. Однак одним із найголовніших завдань був контроль за відношенням місцевого населення до Росії, особи «Его Величества», нової влади, до самого факту «входження галицьких земель до складу держави династії Романових». Особливо наголошувалося на виявленні «вогнищ ворожого опору, які залишилися ще з минулих літ, і не допускати створення подібних у майбутньому»⁷⁴. Тобто особливий інтерес у російських жандармів викликала діяльність українських політичних партій та організацій.

Надзвичайно важлива ділянка в роботі тимчасового жандармського управління стосувалася агентури, методів фіксації, отриманих оперативним шляхом свідчень, способів їхнього подальшого опрацювання. Наприклад, щодо агентури рекомендовано, крім загальних списків, заводити особові справи на всіх без винятку позаштатних працівників із зазначенням походження, адреси, віку, статі, оперативного прізвиська (клички) кожного з них.

Щодо методів фіксації та способів їхнього опрацювання, то на кожний окремий випадок мала бути заведена окрема папка, до якої вносилися всі, навіть найдрібніші, дані. Отже, як зазначено у службових листах від 17 до 25 січня 1915 р., у «такій країні, як Галичина, все повинно привертати увагу, нічим не можна тепер не зацікавитися»⁷⁵. Відзначу, що тільки у Львові жандармам вдалося завербувати для агентурної роботи 14 таємних інформаторів⁷⁶.

Першим заступником галицького намісника Георгія Бобрінського у справі політичного розшуку став полковник Олександр Мезенцев. Його заступником був підполковник Покришинський, начальник канцелярії – поручник Кульчинський, а безпосередньо Львовом зацікавувався ротмістр Камодзінський. 5 листопада 1914 р. у Львові утворено жандармське управління краю (штат 115 осіб) із безпосереднім підпорядкуванням вищій інстанції на чолі з О. Мезенцевим.

Управу жандармерії в Львові очолював Лукіянов. У Тернополі «головним нишпоркою» в антиросійських справах був підполковник Орлов, у Ярославі – ротмістр Лазаревський, а у Станіславові

⁷⁴ Машкин А. Третье отделение в Галиции. Секретные материалы. Киев, 2008. С. 22.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Історія Львова. Т. 2. С. 510.

аналогічні функції виконував підполковник Балабанов. Обов'язки поліцмейстера Перемишльського міського поліцейського управління виконував колезький асесор Леонід Федоров, який перед тим був помічником пристава Петроградської столичної поліції⁷⁷.

У директиві від 29 грудня 1914 р. помічником начальника новоствореного управління жандармським обер- й унтерофіцерам визначено 9 районів, що входили в компетенцію їхнього керівництва. Так, до Львівського р-ну належали Городок, Жовква, Рава-Руська, Сокаль, Рогатин; Бродівського – Золочів, Зборів, Перемишляни; Тернопільського – Збараж, Скалат, Тербовля, Підгайці, Гусятин, Чортків, Борщів, Заліщики; Станиславівського – Бучач, Тлумач, Калуш, Богородчани, Надвірна; Стрийського – Дрогобич, Жидачів, Турка, Сколе, Долина; Самбірського – Старий Самбір, Добромиль, Сянок, Ліско; Перемишльського – Мостиська, Яворів, Чесанів, Ярослав; Коломийського – Городенка, Косів, Снятин; Чернівецького – Кіцмань, Вашківці, Вижниця, Сторожинець, Радівці, Серет, Кимполунг, Гура Гуморський⁷⁸.

Органи громадської безпеки були досить різноманітні. Справи цивільного населення належали передусім до компетенції повітових властей, зокрема губерній. При начальникові повіту були жандармерія, а жандарми по одному розташовувалися по містечках і в окремих селах. Існувала також «жандармська управа галицьких залізниць» на чолі з начальником, яка мала свої відділи на більших залізничних станціях. Коменданти станційної жандармерії вважалися також властями для цивільного населення – видавали перепустки, проводили арешти.

У грудні 1914 р. Д. Чихачов у доповідній записці воєнному генерал-губернаторові писав, що при формуванні поліцейських органів треба враховувати, що цей край «мав прекрасно організовану поліцію – австрійську. Надто небажано, щоби російські поліцейські порядки виявилися гіршими австрійських»⁷⁹. Російська адміністрація, особливо поліція, повинні, з одного боку, «ліквідувати в корені будь-які рухи, ворожі російській державності, а з другого – енергійно захищати права власності і тим здобувати симпатії

⁷⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 645. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 1.

⁷⁸ Машкин А. Третье отделение... С. 22.

⁷⁹ Там само.

та вдячність консервативних кіл суспільства»⁸⁰. Поліцейські штати пропонувалося набрати в Російській імперії, і лише на нижчі посади можливі призначення з місцевих жителів⁸¹.

У Львові для забезпечення громадського порядку було створено «міську гражданську сторожу», згодом – ще й міську поліцію. Проте поволі ці правоохоронні органи втратили свої функції і в кінці лютого 1915 р. їх ліквідовано й замінено російською поліцією. А у зв'язку з новим адміністративним поділом міста на 10 окремих дільниць МВС Росії відрядило до Львова 12 приставів, 15 їхніх помічників, 88 наглядачів і 588 городових.

Для Чернівців військовий генерал-губернатор клопотав перед відповідними центральними органами відрядити для забезпечення громадського порядку 10 помічників-приставів, 15 окологородних наглядачів, 20 старших і 100 молодших городових, а решту, вважав Г. Бобринський, можна набрати з місцевого населення⁸².

Чисельність працівників російського поліцейського управління м. Станіслава на 1 жовтня 1916 р. становила лише 11 осіб, із них 7 були околоточними*, згодом їхня кількість зросла до 9. Відповідно до наказу по Тернопільській губернії № 85 від 4 грудня 1916 р., до штату Станіславівської міської поліції зачисляли вже 80 городових⁸³.

Незважаючи на вказівку згори про необхідність строгого відбору російських чиновників, які скеровувалися до Галичини й Буковини, запрошені особи з поліцейських чинів ні за освітою, ні за загальним розвитком не підходили для того, щоби стати провідником російської державності. Надзвичайно низьким був освітній рівень місцевої адміністрації: ні одного з вищою освітою, зі середньою – шість, решта – з початковою⁸⁴. Зазначу, що серед австрійської місцевої адміністрації переважали особи з вищою освітою.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 10.

⁸² Буковина в роки Першої світової війни... С. 45.

* Окологородник – наглядач, чиновник міської поліції, який відав околотком, мінімальною частиною поліцейської ділянки в більших містах Російської імперії.

⁸³ Адамович С. Станіславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1916 рр.). Івано-Франківськ, 2013. С. 56–57.

⁸⁴ Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции в период с 19 августа 1914 г. по 1-е июля 1915 г. Киев, 1916. С. 4.

У 1914 р. на посади начальників повітів потрапили особи, які зовсім не були знайомі з Галичиною, у кращих випадках – справники або їхні помічники, і часто – поліцейські пристави.

Низький ступінь освіченості та моральний рівень кадрів російської адміністрації в Галичині й Буковині визнавав і військовий генерал-губернатор Г. Бобрінський. Так, при зайнятті Галичини в 1914 р. туди було направлено близько 30 осіб на посади начальників повітів і майже 60 осіб як їхніх помічників із поліцейських, а також із різних губерній імперії – ісправників, помічників ісправників, приставів й околочників. «На жаль, – констатував Г. Бобрінський, – вищеозначений склад як за своїм освітнім цензом і моральними якостями далеко не міг відповідати тим завданням, які на нього покладалися і особливо в областях, тільки-но зайнятих нашими військами, де вимагалось високо тримати прапор і престиж російської влади. Невідповідність цього складу особливо відчувалася місцевим населенням, яке привикло бачити на чолі староств [повітів] при австрійській владі чесних людей з високою освітою й відмінно вихованих»⁸⁵.

Зрозуміло, що високі ставки окладів, які назначалися начальникам повітів (близько 7 000 руб. у рік), давали змогу запросити до Галицько-Буковинського краю гідних осіб. Однак сюди прибули адміністративні кадри здебільша невисокої кваліфікації, нерідко з метою покращення свого матеріального становища, просування по службі⁸⁶.

Дії особового складу російської адміністрації в Галичині спричиняли невдоволення місцевого населення. З Росії скеровувалися «покидьки поліції», для яких тут відкривалася можливість швидшого службового росту. За влучним висловом Дмитра Дорошенка, це були урядовці «найгіршого сорту», хабарники, злодюги, п'яниці⁸⁷.

Тому воєнний міністр Росії 7 квітня 1915 р. розпорядився надавати цивільні посади пораненим і покаліченим воякам, якщо вони визнані непридатними до військової служби та не можуть забезпечити собі проживання фізичною працею, але спроможні обіймати деякі посади. Наголошував, що внаслідок виняткових умов війни кількість нижчих чинів, які не можуть воювати, без сумніву,

⁸⁵ ЦДІАК України. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 301. Арк. 51.

⁸⁶ Там само. Спр. 299. Арк. 4.

⁸⁷ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. Ужгород, 1932. Т. 1. С. 7.

зростатиме. При цьому військове відомство визнавало за можливе влаштувати поранених нижчих чинів на службу в довіреному йому управлінні Галичиною. Військові чиновники також вважали, що обійняття цивільних посад у Галичині колишніми вояками буде надзвичайно бажаним для інтересів держави. Адже особи, які «стануть на службу в тільки що “воз’єднаному” з імперією краї, внесли би в нього елементи порядку і дисципліни, а також стали б розсадником російської культури, так необхідної місцевому населенню, яке тривалий час піддавалося іноземному впливу»⁸⁸.

Так, кадрова проблема у Східній Галичині виявилася надзвичайно складною для російських властей. Однак активна заміна місцевої адміністрації на окупованих територіях, як уже зазначено, проводилася практично на всіх рівнях. Виняток становили судові установи.

Організація цивільного управління окупованих земель передбачала, крім створення тут російської виконавчої влади, формування судових установ. Судову реформу в Галичині пропонувалося провести через поширення на них судових статутів імператора Олександра II та інституту мирових судів, а також російського кримінального законодавства. Проте цивільне законодавство тимчасово залишалось австрійським – продовжували діяти австрійські суди.

Зазначу, що для всієї Галичини й Буковини один вищий крайовий суд розміщувався у Львові. Він був другою інстанцією для крайових судів (їх створено дев’ять на території Галичини) і третьою та останньою – для повітових, але лише з цивільних справ. Найвищою судовою інстанцією в Австро-Угорщині був Верховний і касаційний трибунал у Відні⁸⁹.

Зі вступом російського війська на територію Галичини більшість колишніх австрійських судових службовців залишилися на місці. У вересні 1914 р. делегація президії Львівської судової палати була прийнята Г. Бобрінським, який запропонував чиновникам Львівського суду продовжувати свою роботу і пообіцяв вирішити питання про їхню платню. Генерал-губернатор, виходячи з тодішньої ситуації щодо неможливості якнайшвидшого введення в дію російської судової системи, вважав за потрібне зберегти тимчасово австрійське законодавство, чиновників судового відомства та

⁸⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 694. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 60–61.

⁸⁹ Кульчицький В., Бойко І., Настюк М. Мікула О. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини. Львів, 2002. С. 59.

виплачувати їм зарплату за рахунок російської казни. Стабілізація воєнної ситуації і курс на якнайшвидше долучення Галичини до складу імперії звернули увагу Ставки, МЗС і Міністерства юстиції на сам факт функціонування на «русской» території австрійських чиновників⁹⁰.

Міністр закордонних справ росії Сергій Сазонов у листі до міністра юстиції Івана Щегловітова від 25 жовтня 1914 р. зазначав, що, оскільки Галичина – споконвічна «руська» земля, то її населення повинно мати разом із російським устроєм і «справедливий російський суд».

За перебудову австрійських судів виступав і начальник штабу верховного головнокомандувача М. Янушкевич, який наголосив на перевазі серед суддів осіб, вороже налаштованих до Росії, зокрема євреїв, німців і мадярів, веденні судочинства польською, німецькою мовами і на «местных наречиях», а також на великих затратах для утримання австрійських судових чиновників.

Доповідну записку М. Янушкевича передано міністрові юстиції І. Щегловітову, який висловився за необхідність стриматися від реформування австрійського суду до остаточного приєднання до імперії Східної Галичини і Буковини. Проте погодився на відправку до Галичини російського представника прокурорського нагляду⁹¹.

Для обговорення питання перебудови судів у Галичині у грудні 1914 р. відбувалися міжвідомчі наради під керівництвом заступника міністра юстиції І. Золотарева, які носили, як писав «Колокол», «принциповий та інструкційний характер»⁹². Зазначалося, оскільки існують суттєві відмінності між російським та австрійським Кримінальним і Цивільним кодексами, то вони створюють ненормальне становище в Галичині. Для цього група чиновників судового відомства виїхала до Львова для ознайомлення зі ситуацією на місцях⁹³.

Незважаючи на різноманітні проекти щодо перебудови судової системи в Галичині, суперечки навколо них, австрійська судова система й надалі зберігалася у краю. Згідно з постановою російського уряду від 24 лютого 1915 р., яка була обов'язковою для місцевих

⁹⁰ Бахтурина А. Политика российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Москва, 2000. С. 83–84.

⁹¹ Там само. С. 86.

⁹² Там само.

⁹³ Украинская Жизнь. 1914. № 11–12. С. 98–99.

судових установ окупованих частин Галичини й Буковини, вищий контроль за наглядом за роботою системи у краю покладався на окрему посадову особу. Визнавалася правочинність австрійського законодавства і принципів судочинства, однак зазначалося, що рішення повинні виноситися не від імені австрійської влади, а «в ім'я закону». Вищий касаційний суд у Відні й австрійське Міністерство юстиції не належали до інстанцій, тому їхня компетенція не поширювалася на судові установи Галицько-Буковинського краю. При провадженні судових процесів визнавалася російська мова і «місцеві її піднаріччя», зокрема гуцульський та лемківський діалекти, які вважалися менше ворожими російській державності й не були пов'язані з «мазепинством». До «піднаріч» негласно зарекомендувалася українська мова, оскільки одним розчерком пера заборонити її було неможливо⁹⁴.

Георгій Бобринський із приводу збереження в Галичині австрійської судової системи відзначав, що він як воєнний генерал-губернатор Галичини насамперед прагнув забезпечення російських військ у межах увіреної йому території, збереження спокою і миру у краю. «Керуючись такими міркуваннями, – наголошував він, – я поставив собі завдання зберегти в краю ті австрійські установи, які могли продовжувати свою діяльність без шкоди для наших інтересів»⁹⁵.

Реально в 1914–1915 рр. на території Галичини з австрійських судів діяли суди всіх рівнів тільки у Львові й Тернопільській губернії. На місцях функції дізнання, по суті, проводили адміністрації, а вироки виносив судовий відділ штабу Генерал-губернаторства і воєнний суд 12-го армійського корпусу. У січні 1915 р. утворено воєнно-окружний суд, який розглядав справи злочинів, скоєних у місцевостях, де не діяли австрійські суди, а також усі без винятку справи потерпілих російських підданих або підданих союзників, а також злочини проти Російської держави⁹⁶.

Взагалі, і військові, і цивільні власті Галичини усвідомлювали відсутність у політиці російської адміністрації, на відміну від австрійської, чітких національних орієнтирів. Це відзначав і директор кївської Олександрівської гімназії, статський радник Микола Стороженок в супровідному поясненні до нового проекту «Положення

⁹⁴ Бахтурина А. Политика российской империи... С. 88.

⁹⁵ Украинская Жизнь. 1915. № 34. С. 165–166.

⁹⁶ Отчет временного военного генерал-губернаторства Галиции... С. 18.

про управління областями Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни» від 5 січня 1916 р. про кадри російської адміністрації Галичини й Буковини в 1914 р. – на початку 1915 р. Він наголошував, що російська адміністрація в Галичині залишила після себе надто несхвальну пам'ять через безтактність, помилки і зловживання низки повітових відомств. «Грубощі, адміністрування, полювання на людей у Львові інтелігентного походження, – акцентував М. Сторожено, – з метою одержати під загрозою відправлення на окопні роботи викуп. Начальники повітів дивилися на місцеве населення як на природних ворогів, яких треба або залякати, або підкупити»⁹⁷. Власне, й сам Г. Бобрінський вказував на невдоволення російським управлінням усіх головних національних груп населення⁹⁸. Однак це не означало, що російська адміністрація зовсім не проводила політики «возз'єднання краю» на «русских началах». Напевно, вона прагнула вести її, виходячи із загальноросійської політики щодо Галичини та Буковини, тому й розуміла дещо по-іншому, ніж керівництво Руської Народної Ради (Русского Народного Совета) і шовіністично налаштовані суспільно-політичні кола Росії.

«Москалі скоро почули себе панами “русского края” і розгосподарювалися як сірі гуси, – зазначав відомий український громадський діяч Богдан Чайковський, який під час російської окупації перебував у Самборі. – Поперед усього випустили з арештів усіх політичних проступників, себто інтернованих кацапів (москвофілів), а опісля і прочих розбійників. Тим відразу здобули собі симпатії сеї кляси людей. Далі старалися москалі з'єднати собі селян, заохочували їх рабувати панські двори, та роздаючи їм коров, збіже та все двірське добро. Поляків теж утаскали тим, що дозволили зіставити на ратуші польського орла, тоді як скинули звідти австрійського. Жиди робили інтереси і були щасливі. Хоч ще вони були найбідніші, бо здається найбільше витерпіли»⁹⁹.

Варто зазначити, що внаслідок постійного втручання в управління Галичини й Буковини політичних чинників, незнайомих із місцевими умовами, виникла низка яскравих суперечностей між проголошеними найвищими інстанціями лозунгами визволення слов'ян

⁹⁷ ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 301. Арк. 75.

⁹⁸ Савченко В. Восточная Галиция в 1914–1915 годах. С. 85–86.

⁹⁹ Чайковський Б. Під московським пануванням. *Вістник Союзу визволення України* (Вістник). 1915. Ч. 21–22. С. 12.

від німецького поневолення і адміністративною практикою. Все це насправді призводило до прагнення російського політикуму якомога швидше знищити українство у Східній Галичині та Буковині.

Щодо українців Г. Бобрінський виклав свою програму так: «Східна Галичина і Лемківщина – давно невіддільна частина однієї великої Росії, на тих землях місцеве населення завжди було руське, тому їх устрій повинен бути основний на руських началах. Я буду тут заводити російську мову, закон і порядки»¹⁰⁰. Які були оті «руські начала», – неважко здогадатися. Вже 19 вересня 1914 р. генерал-губернатор Галичини Г. Бобрінський видав обов'язкову постанову «Про заборону функціонування різного роду клубів, союзів і товариств та про тимчасове закриття існуючих у Галичині навчальних закладів, інтернатів і курсів, за винятком навчальних майстерень»¹⁰¹. Запроваджено жорстку військову цензуру, зокрема заборонялося вміщувати дані про воєнні операції, роботу російської влади, друкування і розповсюдження плакатів, оголошень, малюнків, без дозволу місцевої поліції. Випуск друкованої продукції мусів бути тільки із зазначенням прізвища власника закладу, влаштування концертів, лекцій, постановка на публічних сценах п'єс дозволялися тільки із санкції адміністрації, а демонстрування кінофільмів – тільки після попереднього перегляду. Найголовніше, що було в цій постанові, – заборона продажу і видача з бібліотек книжок російською й українською мовами, виданих поза межами Російської імперії. Така заборона стосувалася насамперед солдатів-українців російської армії, які, незважаючи на таке суворе табу, все ж таки купували, особливо «Кобзар», і читали українські книжки. Заборона продажу та видачі книжок стосувалася й видань іноземними мовами, якщо вони були антиросійського спрямування. Винуваті в порушенні тієї постанови каралися ув'язненням до трьох місяців тюрми або штрафом до 3 000 руб.¹⁰².

У листопаді 1914 р. генерал-губернатор видав правила щодо переміщення населення краю. Вільний переїзд дозволено тільки в межах повіту особам, які постійно тут проживали. Для переїзду в інший повіт у межах Галичини потрібна була перепустка від повітового начальника або начальника жандармерії залізничної станції чи від вищих властей. На виїзд за межі Галичини перепустки

¹⁰⁰ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 36.

¹⁰¹ ЦДІАЛ України. Ф. 694. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 101.

¹⁰² Украинская Жизнь. 1914. № 8–10. С. 100.

видавали: генерал-губернатор, губернатори, градоначальник Львова, начальники канцелярії і штаб генерал-губернаторства, начальник жандармерії залізниць. Для цього особа, що виїжджала, повинна була пройти попередню перевірку в адміністрації з обов'язковим виясненням її роду занять¹⁰³. Окрім того, штаб генерал-губернатора Галичини дав вказівку военній цензурі в окупованих російськими військами областях приймати і передавати кореспонденцію від приватних осіб на поштово-телеграфних відділеннях тільки російською, польською, чеською, румунською, французькою, англійською або німецькою мовами. Кореспонденцію, відправлену іншими мовами чи наріччями, знищували. Серед вказаних української мови не було¹⁰⁴.

Відношення російських окупаційних властей до поляків у Галичині впливало із загальнодержавної політики щодо польського питання. Суть його полягала в тому, що до складу майбутньої Польської держави повинні ввійти губернії Варшавського генерал-губернаторства і польські землі, які відійдуть до Росії після перемоги над Австро-Угорщиною. Восени 1914 р. російська політика в Галичині, по суті, поділялася на дві частини: праця в Західній Галичині з погляду її входження до складу майбутньої Польщі та у Східній Галичині як території, що приєднуватиметься до Російської імперії.

Польську суспільність у Галичині російські війська привітали маніфестом верховного головнокомандувача Миколи Миколайовича: «Поляки! Російські війська несуть вам благословенну вістку згоди. Нехай щезнуть кордони, що ділять польський народ, нехай він з'єднається і утворить цілість під скіптром російського царя. Під тим скіптром відродиться Польща вільна в збереженні своєї віри, рідної мови і самоуправи»¹⁰⁵.

На початку політика російських властей щодо поляків була прихильною. Перший военний губернатор С. Шереметьєв проводив полонофільську політику, відкрив польські школи, ввів у краю оголошення польською мовою, навіть в українських селах. Однак генерал-губернатор Г. Бобрінський на зустрічі 23 вересня 1914 р. із польською делегацією на чолі з віцепрезидентом Львова Т. Рутівським, заявивши, що Східна Галичина – російська земля і тут

¹⁰³ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 41.

¹⁰⁴ Украинская Жизнь. 1914. № 11–12. С. 104–105.

¹⁰⁵ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 105.

вводитимуться російська мова, закони й устрій, відразу ж пом'якшив свою заяву. Він наголосив: «У Західній Галичині історичне минуле інше. Коли наші війська визволять цю частину Галичини, я з радістю застосую там засади, висловлені у маніфесті верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколаєвича до польського народу, очевидно при умові, що польське населення виявить прихильне відношення до російських військ і влади. Я певний, що призваний Росією до нового світлого майбутнього польський народ зрозуміє для себе всю важливість теперішньої історичної хвилини»¹⁰⁶.

Заява Г. Бобрінського викликала деяке пригнічення серед польських політичних кіл, навіть серед ендеків, які займали русофільські позиції. Власне, поляки не сподівалися на такий розвиток подій і не могли уявити, що Східна Галичина разом зі Львовом повинна повністю відійти під російське панування. У пропагандивній брошурі Начального комітету народного* наголошувалося: «Зміст промови Бобрінського засвідчив тільки те, як москалі розуміють свою “визвольну” місію в Галичині. Для польського населення, в т. ч. мільйонної селянської маси, слова графа Бобрінського з національного погляду винесли вирок знищення ... Львів після кількох років російського панування, з міста, яке є одним з найбільших польських культурних осередків, перетвориться на щось подібне до Житомира, де польськість насильно стиснута у вузькі рамки домашньо-родинного життя, ледве животіє»¹⁰⁷. Передбачалася навіть масова еміграція польської інтелігенції зі Східної Галичини¹⁰⁸.

Ставлення поляків у Східній Галичині взагалі до російських властей було приховано ворожим, незважаючи на те, що їм було дозволено приватне шкільництво, але з умовою вивчення російської мови. Львівський університет вирішено перенести до Варшави, відкрито товариства, що перебували під впливом «всехполяків» (наприклад Академічна читальня (Czytelnia Akademіcna)), визнано право польської мови в суді, нічого не

¹⁰⁶ Odezwy i rozporządzenia z czasów okupacji rosyjskiej Lwowa 1914–1915. Lwów, 1916. S. 23.

* Утворений у листопаді 1914 р. у Варшаві, навколо якого мали об'єднатися всі польські політичні сили, незалежно від ідейних переконань, із метою утворення незалежної Польської держави.

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Achmatowicz A. Polityka rosyj w kwestii polskiej... S. 384.

втратила Римо-Католицька Церква, за винятком перевезення єзуїтів із містечка Хирів до Львова¹⁰⁹.

Крім того, військовий генерал-губернатор призначив поляка-австрофіла Тадеуша Рутковського президентом Львова, віцепрезидентами – Леонарда Штала і Філіпа Шляхера, а також 12 членів магістрату як радників¹¹⁰. Взагалі, з боку поляків у Східній Галичині ніяких відкритих виступів проти окупаційної влади не було, вели вони себе досить коректно. Незважаючи на те, що поляки всіляко акцентували на «польському характері Львова», наголошували, що вони є «справжніми господарями цього краю (Східної Галичини) і своїх прав не уступлять добровільно»¹¹¹, російські власті сподівалися, що з часом вони змиряться з необхідністю відмовитися від зазіхань на Східну Галичину. Це, на думку властей, відбудеться тоді, коли вони переконаються, що їх «побажання будуть задоволені на землях з дійсно польським населенням, зокрема в Західній Галичині»¹¹². Начальник штабу ставки головнокомандувача російськими військами Микола Янушкевич у листі від 2 жовтня 1914 р. голові Ради міністрів Іванові Горемикіну писав: «Коли скоро наша влада поширяться на ці землі (Західну Галичину), прийдеться застосовувати інші методи управління, ніж у Східній Галичині. Зробити це виявиться необхідним, щоб дати полякам докази наших намірів піти назустріч їх побажанням»¹¹³. Далі М. Янушкевич наголошував на тому, що вже пора дати полякам деякі більш позитивні запевнення щодо пропонованих поступок. «Повне і детальне вирішення тепер польського питання, очевидно, і неможливе, і передчасне, – зазначав він, – але збереження цілковитої невизначеності в цьому відношенні створить сприятливу атмосферу для розвитку недовіри в польських колах і, особливо, серед австрійських поляків, відношення яких до нас не можна признати співчутливим»¹¹⁴.

До цього додавалося ще й видане на початку окупації Східної Галичини розпорядження військового генерал-губернатора

¹⁰⁹ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 114.

¹¹⁰ Achmatowicz A. Polityka rosyjska w kwestii polskiej... S. 382.

¹¹¹ Przysiecki F. Rządy rosyjskie w Galicji Wschodniej. 1914–1915. Piotrków, 1915. S. 57.

¹¹² Международные отношения в эпоху империализма... С. 336.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Там само. С. 356.

Г. Бобрінського «Про конфіскацію майна», яке не повністю вписувалося у загальноросійську політику уряду і, особливо, військової щодо польського питання. Згідно з цим розпорядженням, конфіскувалися всі міські та сільські маєтки великих власників разом із рухомим і нерухомим майном, які втекли разом з австрійським військом і не залишили управляючих їхньою власністю із законними довіреностями. Залишені їхні сім'ї негайно виселялися з маєтків у двотижневий термін із дозволом взяти тільки рухоме майно¹¹⁵.

Тому невдовзі російська окупаційна влада надзвичайно обережно поставилася до земельної власності польських поміщиків у Східній Галичині, охоплюючи й тих, які відкрито виступали проти Росії (через міжнародні організації вони домоглися збереження за ними права на земельну власність у районах, зайнятих російськими військами)¹¹⁶. У зв'язку з цим Г. Бобрінський заявив, що небажано «завдавати без потреби матеріальних збитків майбутнім підданам імперії»¹¹⁷. Така обережність щодо польських інтересів у краю давала результати.

Вичікувальна позиція поляків, що спостерігалася на початку війни, за декілька місяців змінилася. Це констатовано в доповідній записці Генерал-губернаторства від 9 лютого 1915 р. Міністерству закордонних справ щодо польського питання. У ній відзначено проросійське становище народних демократів (ендеків), а також представників великого землеволодіння, які для збереження своїх станових справ і при неодмінній умові утворення єдиної Польської держави готові були відмовитися від панування у Східній Галичині. Ендеків підтримували чиновники, міщани, професорсько-викладацькі кола, близько половини селян Західної та практично все польське селянство Східної Галичини, католицька партія і великі землевласники Східногалицьких земель¹¹⁸.

Член Державної Думи Михайло Караулов, характеризуючи відносини поляків із російськими властями в Галичині, зауважував: «Частина польських панів та інтелігенції бачила у росіянах ворогів.

¹¹⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 691. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 101.

¹¹⁶ Савченко В. Восточная Галиция в 1914–1915 годах (этносоциальные особенности и проблема присоединения к России). *Вопросы истории*. 1996. № 11–12. С. 103.

¹¹⁷ Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции... С. 4, 66.

¹¹⁸ Савченко В. Восточная Галиция в 1914–1915 годах (национально-политическая ситуация и политика российской администрации). *Отечественная история*. 2009. № 5. С. 84.

Однак, зі сторони польських дідичів, ксьондзів і вчителів, нам дуже часто приходилося зустрічати таке прихильне відношення, що дай Боже його знайти і в Росії. Що ж торкається селян-поляків, то їх відносини до російських військ не давали бажати нічого кращого. Очевидно, були й винятки, але, як відомо, винятки тільки підтверджують справедливість правила»¹¹⁹.

Російська суспільність загалом ставилася до польської справи досить прихильно, зокрема поступові партії, а русифікаторські кола ще більше, виявляли своє задоволення щодо проведення владою польської політики. У великих містах відбувалися «дні Польщі», на яких виголошували різні доповіді, проводили концерти, робили пожертвування на знищене війною Польське Королівство. Поляки в Королівстві одержали частину самоуправління, полегшення у шкільництві та багато обіцянок на майбутнє. Серед усіх тих дискусій порушувалася й справа поляків у Галичині¹²⁰.

Польська суспільність зносила присуд долі терпеливо – проти російської влади явно ніхто не виступав. Арешти поляків проводилися рідко і не масово. Щоправда, перед вступом австрійців у львівських тюрмах перебувало декілька польських соціалістів, окремих польських демократів вислано вглиб Росії¹²¹. Признання за свою лояльність до Росії поляки отримали від генерал-губернатора Г. Бобрінського, який зазначив, що поляки-австрофіли втекли разом з австрійськими військами, а ті, що залишилися, належать до «наших прихильників або тих, що вагаються. Але в ім'я леліаного ними ідеалу – одної Польщі – ряди тих, хто вагається, поступово тануть і збільшується кількість тих, що майбутнє відродження Польщі пов'язують із долею Росії»¹²².

Переслідування німців, хоч вони і становили напередодні війни невелику частку населення (в Галичині – 0,9 %), трохи більше на Буковині – 4,6 %, тривали до останніх днів російської окупації. Галицькі німці терпіли знущання російських властей тільки за те, що вони німці, а Росія воює проти Німеччини. У більших містах арештовували інтелігентів, а на провінції – сотні нещасних селян. З одного Городоцького повіту Львівської губернії за підозрою у

¹¹⁹ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 108.

¹²⁰ Там само. С. 109.

¹²¹ Ганкевич М. Під теперішню хвилю. *Вістник*. 1915. Ч. 21–22. С. 6.

¹²² Історія Львова. Т. 2. С. 511.

шпигунстві в травні 1915 р. вивезено 68 сімей німецьких колоністів¹²³. Так, у переддень залишення Львова царськими військами до Росії вивезено голову організації «Bund der christlichen Deutschen», голову евангелістської громади й інших німецьких діячів¹²⁴.

Перед загрозою наступу російських військ у вересні 1914 р. значна частина німецьких колоністів Станіслава евакуювалася. Зокрема, станіславівські благодійні установи німецька церковна влада вирішила перенести до австрійської місцевості Галлнойкірхен. Після відходу російських військ із краю в червні 1915 р. евангелістський пастор Теодор Цеклер повернувся до Станіслава і зайнявся відновленням церковного та шкільного життя місцевих німців¹²⁵.

Як німців й українців, російська окупаційна влада переслідувала і євреїв, яких хоч і визнавала окремою нацією, але без будь-яких прав. У доповідній записці верховному головнокомандувачу російськими військами Базілі наголошував, що євреї дуже вороже ставляться до росіян, але «перед торжеством нашої сили не сміють відкрито показувати свою неприязнь». Далі зазначав, що вони прагнуть шкодити росіянам, наскільки це можливо, зокрема вилучають з обігу дрібну монету, тим самим пробують створити грошовий голод, спекулюють на подорожчаних продуктів, ховають їхні запаси, а під час битви під Городком, коли здавалося неминучим повернення Львова австрійцям, не приховували своєї радості¹²⁶.

Базілі пропонував також приступити до негайної ліквідації великого єврейського землеволодіння. Адже євреї володіли 35 % поміщицької власності, та $\frac{3}{4}$ цієї землі фактично перебувало в їхніх руках унаслідок розвитку т. зв. єврейського посесорства*. Всю цю землю, вважав він, потрібно передати у кредит селянам і так підірвати єврейське засилля¹²⁷.

З окупацією Львова взято єврейських заручників поряд з українцями, поляками і москвофілами. Російська окупаційна влада

¹²³ Пілінкевич А. Львів в умовах російської окупації. *Галицька Брама*. 2007. № 7–8. С. 24.

¹²⁴ Історія Львова. Т. 2. С. 511.

¹²⁵ Адамович С. Станіславів у часи лихоліть Великої війни. С. 40–41.

¹²⁶ *Международные отношения в эпоху империализма...* С. 337.

* Посесія – форма земельного орендованого володіння (державного маєтку), що передавалося в оренду державою разом із підприємствами і приписаними до них селянами.

¹²⁷ Там само. С. 335.

закликала бойкотувати жидівські товари, нічого не купувати від жидів. Невдовзі почалися антиєврейські провокації, внаслідок яких 17 жовтня 1914 р. у місті через спровоковану стрілянину загинуло декілька невинних людей. Російські власті skonфіскували тоді три єврейські камениці (житлові будинки), взяли нових заручників, багатьох євреїв вивезли з міста. Загалом зі Львова за час окупації на заслання до Росії було вислано 213 євреїв¹²⁸.

Микола Ганкевич тонко іронізував із тих російських політиків, які вважали, що царат – союзник «західно-європейської демократії», який іде «визвольною війною» проти «німецького імперіалізму» для оборони «культури і цивілізації». «Він [царизм], – зазначав галицький соціал-демократ, – вже дав величавий доказ своєї високо-культурної місії – у Львові вже відбулися погроми жидів. Мужикам (йдеться про галицьких селян) проводирі царських військ дозволяють, а навіть приказують грабити панські двори і жидівські склепи та корчми. Хто з мужиків не хоче йти за приказом царських демагогів, той гине смертю як приятель жидів, як заушник (посібник) австрійського війська»¹²⁹.

У Коломиї на євреїв російські власті наклали своерідну контрибуцію за «неправдиві дані» про свою власність, переслідування відбулися у Станіславові, Чернівцях, Самборі й інших містах. 26 лютого 1915 р. генерал-губернатор Г. Бобрінський, на основі наказу головнокомандувача Південно-Західного фронту М. Іванова про збільшення шпигунської діяльності зі сторони євреїв, видав розпорядження, згідно з яким євреям заборонялося селитися в Галичині, переїжджати з одного повіту до іншого, а порушників карали штрафом до 3 000 руб. або трьома місяцями тюрми¹³⁰.

Проте російська влада мала й інші плани щодо євреїв. У квітні 1915 р. Г. Бобрінський визнав лояльність єврейського населення до влади. Він зазначив, що хоча галицьким євреям, які користувалися у краю повною рівноправністю, важко відмовитися від деякої внутрішньої ворожості до російських властей, проте їхня поведінка в межах генерал-губернаторства не є ворожою. Він висловив думку, що галицькі євреї невдовзі стануть податливим знаряддям русифікації краю. Це припущення найбільше підтверджувалося у

¹²⁸ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 110.

¹²⁹ Ганкевич М. Під теперішню хвилю. С. 6.

¹³⁰ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 110.

Львові, Чернівцях, Станіславові й інших містах, де єврейські купці, незважаючи на нелюбов до Росії, дуже швидко та ревно почали вживати російську мову в торговельній сфері. Але з відступом царського війська всюди відбувалися єврейські погроми, і євреїв масово вивозили на заслання до Росії¹³¹.

Крім винятково політичних питань – ставлення до українців, поляків, німців, євреїв, про мову, школу, ГКЦ, судочинство, важливе місце в діяльності російської окупаційної влади щодо інтеграції краю до складу Росії займали економічні справи. Насамперед це стосувалося сільського господарства. Член Державної Думи Дмитро Чихачов у доповідній записці військовому генерал-губернатору Георгієві Бобрінському від 3 листопада 1914 р. про необхідність проведення першочергових реформ у Галичині та Буковині з метою входження цих регіонів у російський господарський комплекс відзначав, що в основу російської політики в Галичині має бути покладена «турбота про сільське, переважно “руське” населення краю, про його прилучення до загальноросійської культури та піднесення економічного достатку»¹³². Він вимагав від військової адміністрації енергійно втрутитися в економічні відносини галицько-буковинського села у зв'язку з визиском селян євреями-землевласниками й орендарями. Наголошував, що лише військове управління може здійснити надзвичайні заходи – ліквідувати єврейське землеволодіння та їхні оренди¹³³. Дмитро Чихачов, стверджуючи про мало- або безземелля галицького селянства, вважав за потрібне розгорнути ширшу діяльність Селянського банку, який зайнявся б устроєм земельних відносин. Адже багато великих господарств знищено, чимало дідичів (із політичних та економічних причин) приступлять до ліквідації маєтків і банк зміг би купувати землю на помірно вигідних умовах (навіть ціною зменшення на деякий час діяльності в середині Росії), і в такий спосіб утворити фонд для збільшення землеволодіння місцевого селянства. Він також наполягав на зменшенні великих податків для сільського населення, оскільки міське, серед якого переважали поляки і євреї, платило порівняно небагато. Дмитро Чихачов зазначав, що податкові полегшення мають стати початком економічного

¹³¹ Там само. С. 111.

¹³² ЦДІАК України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 32.

¹³³ Там само.

відродження краю, бо австрійська податкова система дуже незадовільна й недосконала, тому її потрібно в майбутньому радикально реорганізувати¹³⁴.

Інші російські урядовці вважали перепродаж землі тільки через Селянський банк дуже проблематичним через відсутність у Галичині фонду державних земель, низьку купівельну спроможність безземельних селян і невелику кількість землі, що піде на продаж. Тому висловлювалися думки про переселення галицьких селян до Сибіру, про необхідність наділити селян землею за рахунок великих і середніх власників. Існувала навіть думка, яку висловила газета «Русское слово», щодо скерування у грудні 1914 р. переселенців із Росії до Галичини, оскільки після закінчення війни тут будуть значні простори вільних ґрунтів. Особливо наголошувалося на колонізації Галичини, йшлося також про Буковину і Закарпаття, де є сильний німецький та мадярський елемент. За підрахунками російських урядовців, на ці терени можна було би скерувати щонайменше 300 тис. переселенців¹³⁵. Такі дивні твердження і плани русифікаторів викликали рішучий протест не тільки в українській галицькій пресі. Навіть «Прикарпатская Русь» і Осип Марков називали його «неудачним проектом»¹³⁶.

Принагідно зазначу, що серед населення західноукраїнських теренів проводилася сильна російська агітація щодо виїзду до Росії, де селяни мають усі права, не знають пана і податкових тягарів, користуються повною свободою під опікою великої непоборної царської влади та під благословенням православної віри. «Селянам, – писав відомий український громадський діяч Зенон Кузеля, – обіцявано всі неможливі благодаті: землю і волю, усунення панів – дідичів і жидів, розділ панських і жидівських ґрунтів, знесення податків»¹³⁷.

Важливою сферою щодо інтеграції галицько-буковинських земель до Росії була діяльність Управління фінансовими справами при військовому Генерал-губернаторстві Галичини й Буковини. Канцелярія військового генерал-губернатора за участю ревізора департаменту державного казначейства, титулярного радника М. Чамова

¹³⁴ Патер І. Селяни на українських землях Австро-Угорської імперії. *Історія українського селянства. Нариси*: в 2-х т. Київ, 2006. Т. 2. С. 501.

¹³⁵ Украинская Жизнь. 1915. № 4. С. 8.

¹³⁶ Патер І. Селяни на українських землях Австро-Угорської імперії. С. 502.

¹³⁷ Вістник. 1915. Ч. 33–34. С. 8.

розробила пакет установчих документів для створення спеціальних закладів під назвою «Тимчасове управління фінансовими органами Галичини й Буковини» із проєктами до нього тимчасових правил і тимчасового штату. Ці документи 3 листопада 1914 р. відправили до командування Південно-Західного фронту для подальшого затвердження верховним головнокомандувачем. Не деталізуючи висвітлення всіх перепитій із затвердженням наведених документів, зазначу, що протягом семи місяців існування російського окупаційного режиму в Галичині та Буковині питання щодо того, які державні податки і в якому обсязі їх стягувати з місцевого населення, залишилося невирішеним та перебувало на рівні рекомендацій та обговорення різних підходів. Проте такі прямі податки, як прибутковий, поземельний, подомовий, стягували з населення за австрійським законодавством. Акцизні збори, промисловий податок, гербовий збір та інші дозвільні збори збирали за російськими імперськими законами. Російські власті визнавали, що досвід урядування 1914–1915 рр. Галицько-Буковинським регіоном показав, наскільки складною виявилася справа і завдання фінансового управління для її подальшого вирішення¹³⁸.

Російська влада на основі подання верховного головнокомандувача щодо припинення діяльності в Галичині філій австрійських і німецьких банків взялася за організацію у краї фінансово-банківської системи. У грудні 1914 р. Міністерство фінансів вирішило відкрити у Львові філію державного банку. Чимало приватних торговельних банків у Петербурзі цікавилася справою заснування філій у Галичині. Мав намір створити свою філію у Львові Варшавський комерційний банк. У березні 1915 р. відкрив філію у Львові один із найбільших банків Росії – Російсько-Азійський (Русско-Азиатский), основний капітал якого становив 45 млн руб., а резервний – 10 млн руб.¹³⁹.

З усіх галузей промисловості Галичини російський уряд найбільше цікавила нафтова. Адже у краї щорічно видобували 60–70 млн пудів нафти, незначна частина якої йшла на місцеві потреби, а решту – експортували. Галицька нафта була серйозним

¹³⁸ Орлик С. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914–1917 рр.). Біла Церква, 2018. С. 172–180.

¹³⁹ Петрович І. [Крип'якевич І.]. Галичина під час російської окупації... С. 56.

конкурентом бакинської – дешевою і якіснішою. Реконструкції підлягали галицькі залізниці, вирішено утворити в Галичині новий поштово-телеграфний і львівський дорожній округи, проєктовано утворення 40 нових лісництв.

Варто наголосити, що на 20 листопада 1915 р. зі стабілізацією фронту, під контролем російської окупаційної влади перебувало вісім повітів Галичини, що мали свої повітові управління й підпорядковувалися Тернопільському військовому генерал-губернаторові І. Чарторийському, резиденція та канцелярія якого тимчасово були перенесені до Волочиська: Борщівський, Гусятинський, Заліщицький, Збаразький, Скалатський, Тернопільський і Чортківський¹⁴⁰.

Військове Генерал-губернаторство Галичини й Буковини проіснувало ще до березня 1916 р. 4 березня імператор Микола II звелів скасувати посаду тимчасового військового генерал-губернатора (наказ начальника штабу верховного головнокомандувача від 7 березня 1916 р. за № 308) із зарахування генерал-ад'ютанта Г. Бобрінського в розпорядження головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту. Також скасовувалися штаб військового генерал-губернатора, посади двох старших чиновників для доручень і штабофіцера для доручень при військовому генерал-губернаторові. Канцелярія у вигляді архіву мала перейти в тимчасове підпорядкування головного начальника Київського військового округу. Відповідний наказ за № 845 від 15 березня 1916 р. видав безпосередній начальник Г. Бобрінського головний начальник постачань армій Південно-Західного фронту. Своїм наказом за № 480 від 23 березня 1916 р. генерал-ад'ютант Г. Бобрінський склав із себе повноваження тимчасового генерал-губернатора Галичини, завершивши тим самим процес розформування адміністративного апарату Генерал-губернаторства¹⁴¹.

Адміністративно територіальні структури (Генерал-губернаторство, губернії, повіти), утворені в 1914–1915 рр., на окупованих російською армією галицько-буковинських землях, мали своїм нагальним завданням дбати про повне забезпечення всіх потреб армій Південно-Західного фронту. Також, за їхньою допомогою тимчасове військове Генерал-губернаторство реалізовувало політику для

¹⁴⁰ ЦДДАЛ України. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 780. Арк. 49.

¹⁴¹ Любченко В. Російська окупаційна адміністрація у Галичині та на Буковині. С. 261–262.

остаточної русифікації, особливістю якої стало знищення українського національного руху, закриття всіх українських інституцій та організацій, арешти й висилка вглиб Росії українських громадсько-політичних діячів, зруйнування української шкільної совіти, релігійна нетерпимість.

Крім винятково політичних питань, вагоме місце в діяльності російських адміністративних органів у Галичині та Буковині займали економічні проблеми, зокрема становище сільського господарства, подальший розвиток нафтової та лісової промисловості, організація фінансово-банківської системи й торгівлі. Загалом, російська окупаційна влада підготовляла ґрунт для повної політичної та економічної інкорпорації Східної Галичини й Буковини в російську державну систему. Однак наступ навесні 1915 р. австро-німецьких військ змусив росіян згорнути широко закроєну програму впровадження у Східній Галичині й Буковині великодержавної політики інтеграції цих регіонів до складу Росії, не дав змоги перетворити галицько-буковинські землі на нові російські губернії.

Іван Патер